

בבואנו לדלות מידע מחז"ל אודות התרגום, מן הראוי להתחקות תחילה אחר מחברו.

בחז"ל מופיעים שני שמות של גרי צדק שתרגמו את המקרא, אונקלוס ועקילס.

בבבלי נזכר תמיד אונקלוס הגר ותרגומו, ובירושלמי נזכר תמיד עקילס הגר ותרגומו.

בבבלי לא מוזכר 'עקילס', ובירושלמי לא מוזכר 'אונקלוס'.

תחילה יש לברר האם מדובר באותו אדם או שמא הם שני אנשים שונים.

והנה מהשינוי המוזכר בחז"ל אודות משפחתם של אונקלוס ועקילס, וכן מאי ההתאמה אודות פגישתם של השנים עם הקיסר הרומי קודם הגיור ולאחריו, מתקבל לכאורה הרושם כי מדובר בשני אנשים שונים. אולם מהג"ה הגר"א בגמ' וכן ממובאה נוספת במדרש בה נפלו ב' נוסחאות, ניתן לשער שמדובר סה"כ במסורות שונות (כנמצא בחז"ל) אודות אותו אדם¹.

ואכן מעיון בשתי מובאות נוספות בחז"ל אודות אונקלוס ועקילס, ניתן להסיק בהחלט כי מדובר באותו אדם.

בתלמוד בבלי (מגילה ג ע"א): וא"ר ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא, תרגום של תורה אונקלוס הגר אמרו מפי ר' אליעזר ור' יהושע. ע"כ. ובירושלמי (מגילה פ"א ה"ט): רבי ירמיה בשם רבי חייא בר אבא, תירגם עקילס הגר התורה לפני רבי אליעזר ולפני רבי יהושע וקילסו אותו אמרו לו יפית מבני אדם. ע"כ. (שים לב: גם לדמיון בשמותיהם של בעלי המימרות).

¹ בתנחומא [ורשא] (משפטים סי' ה): עליקס (נ"א: אונקלוס) הגר בן אחותו של אדריאנוס. ע"כ. ובבלי (גיטין נו ע"ב): אונקלוס בר קלוניקוס בר אחתיה דטיטוס. ע"כ. (אמנם הגר"א הגיה 'בר אחתיה דאדריאנוס'). הרי שני דודים שונים, ואילו לגי' הגר"א לשניהם דוד אחד.

ולענין הגירות; בבבלי (ע"ז יא ע"א): 'אונקלוס בר קלונימוס איגיר, שדר קיסר קונדאה דרומאי אבתריה. משכינהו בקראי, איגיר. (=וכן עשה ג"פ), תו לא שדר בתריה'. ע"כ. ובמדרש (שמו"ר ל יב): 'פעם אחת א"ל עקילס לאדריאנוס המלך רוצה אני להתגייר ולהעשות ישראל... א"ל לך ולמד תורתך ואל תימול. א"ל עקילס אפי' חכם שבמלכותך וזקן בן מאה שנה אינו יכול ללמוד תורתך אם אינו מל'. ע"כ. ובתנחומא [ורשא] (משפטים סי' ה): 'עליקס (נ"א: אונקלוס) הגר בן אחותו של אדריאנוס היה מבקש להתגייר והיה מתיירא מן אדריאנוס דודו... א"ל אני מבקש לעשות סחורה לצאת לחוץ לדעת דעת הבריות, ואני מבקש לימלך כך היאך לעשות. א"ל כל פרקמטיא שאתה רואה שפלה ונתונה בארץ לך עסוק בה, שסופה להתעלות ואת משתכר. בא לו לא"י ולמד תורה... עלה אצל אדריאנוס דודו, א"ל ולמה פניך משתנות סבור אני שהפסידה פרקמטיא שלך... א"ל שלמדתי תורה, ולא עוד אלא שמלתי את עצמי. א"ל ומי אמר לך לעשות כך? א"ל כך נמלכתי... א"ל סקנדרוס (=יוזף) שלו א"כ מה תעשה, טמנהו? הואיל ונתגייר הרגהו. א"ל עקילס בן אחותי עד שהוא במעי אמו היה ראוי להתגייר'. ע"כ.

הרי לבבלי אונקלוס ברח והתגייר, ושלח הקיסר אחריו עד שהתייאש. ולמדרש רבה עקילס אמר לו בפירוש אני רוצה להתגייר. ולתנחומא, אחד מהם (אונקלוס או עקילס) חשש מהקיסר ושאל אותו בחכמה, ולבסוף עלה אליו וגילה לו שהתגייר, והקיסר הודה לו שממעי אמו היה ראוי להתגייר. הרי לנו שבאותו אדם ממש (אונקלוס או עקילס) נפלו ב' גירסאות אודות גיורו. וא"כ ה"ה גם גבי עקילס ואונקלוס, אפשר שהם אותו אדם ונפלו מסורות שונות אודות גיורו.

(מיותר להמציא שמעשה הגיור של אחד מהם היו בו כמה פרטים, חלקן הובא בתנחומא וחלקן במד"ר, ומעשהו של השני הוזכר בבבלי. או לחילופין, מעשהו של האחד הוזכר בבבלי ובתנחומא, ושל השני הוזכר במד"ר. כי אז התוצאה תהיה כך: תחילה אמר עקילס לדודו שרוצה להתגייר, והשיבו למוד תורתך ואל תמול (מד"ר). כשראה שלא עלה בידו, התיירא ממנו ובא אליו בערמה, והלך והתגייר, אח"כ העיז פניו ועלה אליו בלא פחד, ואז הודה לו דודו שהיה ראוי לכך ממעי אמו (תנחומא). או לחילופין אונקלוס תחילה רצה להתגייר, והתיירא מדודו ושאל אותו בערמה, והלך והתגייר (תנחומא). וכשנודע הדבר לקיסר שלח אחריו ג"פ עד שנתייאש (בבלי). אח"כ העיז פניו ועלה אליו, והקיסר שמשום מה שכח את כל אשר עשה שאלו 'מדוע פניך רעים', ואז הזכירו אונקלוס שהוא התגייר (שוב בתנחומא), ופשוט).

ובירושלמי (דמאי פ"ו ה"ז): עקילס הגר חלק עם אחיו (=את ירושת אביהם, כיעו"ש) והחמיר על עצמו והוליד הנייה לים המלח. ע"כ. ובתוספתא (דמאי פ"ו ה"ב): אונקלוס הגר חלק מאחיו (=את ירושת אביהם, כיעו"ש) והחמיר על עצמו והוליד חלקו לים המלח. ע"כ.

לא מסתבר שהיו שני אנשים שהתגירו, שניהם עסקו בתרגום המקרא, שניהם עשו זאת בחסות ר' אליעזר ור' יהושע, (ולהגר"א (לעיל הע' 1) שניהם היו בני אחותו של אדריאנוס), שניהם הוזכרו ע"י אותו חכם (ר' ירמיה ור' חייא בר אבא, או ר' ירמיה בשם ר' חייא בר אבא). לשניהם היה אח, שניהם חלקו עמו את ירושת האבא, שניהם הולידו את חלקם לים המלח, ומעשה שניהם הוזכר בשני ספרים שונים באותו הקשר (מס' דמאי דתוספתא ודירושלמי) האחד ע"ש אונקלוס והאחד ע"ש עקילס. ובמקביל הירושלמי מתייחס רק לאחד (עקילס) ומתעלם מהשני (אונקלוס), והבבלי מתייחס רק לשני ומתעלם מהראשון. יותר נראה שמדובר באדם אחד המכונה בשני שמות שונים (אולי ע"פ מנהג הלשון של בבל וארץ ישראל), שנפלו מספר שינויים במסורת על כמה פרטים אודותיו.

תקופתו

אחר שנוכחנו שאונקלוס הוא עקילס, ראוי לברר מתי חי ופעל.

למעלה (הע' 1) ציינו שאונקלוס היה בן אחותו של אדריאנוס, כלומר חייו ופעלו היו כמה וכמה שנים לאחר החורבן.

(גם 'לגי' שלפנינו בגיטין (נו ע"ב) שהיה בן אחותו של טיטוס (מחריב הבית), מ"מ שם נזכר שהעלהו באוב קודם שהתגיר, משמע שהגיר עכ"פ היה לאחר החורבן²).

גם החכמים שאיתם נפגש ועמם נשא ונתן (נביאם מיד), היו מחכמי כרם דיבנה שעיקר פעלם לאחר החורבן.

בחז"ל מובא ששאל את ר' אליעזר בענין המילה (פסיקתא רבתי, פיס' כג אות ד), וכן ששאל את ר' אליעזר ור' יהושע בענין מ"ש (דברים י יח) 'ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה' (ב"ר ע ה, קה"ר ז כ, במדב"ר ח סוף אות ט³), (שאלות אלו נראה ששאל בתחילת דרכו אז עסק בעניינים אלו⁴).

עוד אמרו (תנחומא משפטים ס' ה): 'בא לו לארץ ישראל ולמד תורה. לאחר זמן מצאוהו ר' אליעזר ור' יהושע ראוהו פניו משתנות, אמרו זה לזה עקילס לומד תורה. כיון שבא לשם התחיל לשאול להם שאלות הרבה והן משיבין אותו'. ע"כ. (אף זה נראה שהיה בתחילת דרכו).

גם את התרגום עשה במחיצת שני רבותיו הנז' (בבלי מגילה ג ע"א, ירושלמי מגילה פ"א ה"ט).

כמו"כ מצינו (ירושלמי קידושין פ"א ה"א): 'תרגם עקילס הגר לפני רבי עקיבה' וכו'.

הרי חייו ופעלו בתקופה שלאחר החורבן. (למותר יהיה לציין, כי אף דודו הארור אדריאנוס דיבר עם ר"א ור"י⁵).

אולם לאידך מצאנו, שלאחר פטירת ר"ג הזקן, שרף עליו אונקלוס הגר כדרך ששורפין על המלכים (ע"ז יא ע"א, שמחות פ"ח ה"ז, תוספתא שבת פ"ח ה"ט).

להאמור בגמ' (שבת טו ע"א): 'הלל ושמעון, גמליאל (הוא ר"ג הזקן, רש"י) ושמעון (=ר"ש הנהרג), נהגו נשיאותן לפני הבית מאה שנה'. ע"כ. עולה שר"ג הזקן נפטר בפני הבית.

² אבל בלא"ה א"צ, שכן הגר"א הגיה שם 'אדריאנוס'. ואמנם מצינו תיעוד נוסף בחז"ל שנתוכח עם אדריאנוס, על מה העולם עומד (תנחומא בראשית ס' ה, ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א). אכן במדרש תמורה פ"ה (בתי מדרשות, א. ורטהימר) הביא מעשה זה עם ר"ע.

³ ובשמו"ר (יט ד) הנוסח הוא 'שאל את רבותינו', ובתנחומא (לך ס"ו 1) הנוסח הוא 'שאל לזקן אחד', ולא נזכר שם.

⁴ וביחוד לפי מה ששכחו שם (ב"ר שם, קה"ר ז כ) את ר"י שהאריך לו פנים, שאילולי כן 'היה חוזר לסורו'.

⁵ ב"ר יג ט, קה"ר א טו, תנחומא תולדות ס' ה.

רבן שמעון הנהרג הוא אביו של ר"ג דיבנה, ובימיו של ר"ג דיבנה חיו ופעלו ר"א ר"י ור"ע, כדמוכח ממעשה תנורו של עכנאי (ב"מ נט ע"ב).

מעתה יש לעיין היאך אונקלוס הגר שרף על ר"ג הזקן.⁷

הצעות אפשריות: א' נפלה ט"ס וצריך לגרוס 'מעשה ומת רבן גמליאל' בלא מילת 'הזקן', והכוונה תהיה כמובן לר"ג דיבנה שמכונה בכל מקום ר"ג סתם. (עם ר"ג דיבנה בהחלט שהיה לאונקלוס קשר⁸). ב' נפלה ט"ס ותחת 'אונקלוס הגר' צריך להופיע שם דומה (כמו 'אוקינוס הגר' וכד'), ומדובר בגר אחר לחלוטין.⁹

ואכן ברי"ף (ע"ז ב ע"ב) וברא"ש (ע"ז פ"א ס"ח) הגירסא היא: 'מעשה ומת רבן גמליאל ושרף עליו אונקלוס הגר'. ע"כ. בלא מילת 'הזקן'.

אמנם הב"ח תיקן והוסיף בדברי הרי"ף והרא"ש מילת 'הזקן', אבל הרש"ש (ע"ז יא ע"א) חלק עליו וכתב שאינו נכון, כי אונקלוס היה תלמיד ר"א ור"י שהיו בימי ר"ג דיבנה שהיה בן בנו של ר"ג הזקן.

ומהר"ץ חיות (גיטין נו ע"ב) כתב שהיו שני אונקלוס, האחד ששרף על ר"ג הזקן והוא קודם בזמן, והשני שהעלה את טיטוס באוב. ע"כ. אלא שכתב שם שהראשון הוא המתרגם, ע"ש. וצ"ע, שהרי המתרגם עשה זאת בפני ר"א ור"י (מגילה ג ע"א) והם ברי פלוגתיה של ר"ג דיבנה, ואם כבר היו שנים יותר מתאים שהשני היה המתרגם.¹⁰

אבל כאמור (הע' 9 ד"ה כמו"כ), דוחק לומר שהיו שני 'אונקלוס הגר'. ויותר נראה דט"ס נפלה בספרים וצ"ל ששרף על ר"ג דיבנה.

התרגום, זמנו ועריכתו

⁶ שם מסופר, כי ר"א טיהרו, ר"י השיבו לא בשמים היא, ר"ג נידהו, ור"ע הודיעו. ע"ש.

⁷ ואפי' אם נדחוק שנולד בפני הבית, מן הסתם היה תינוק קטן ולא אדם בר דעה, ובודאי לא גר. והגם שבמדרש תנחומא (בראשית ס"ז) מסופר כי אדריאנוס (הדוד הדגול) החריב את ביהמ"ק, מ"מ דבר זה נסתר מגמ' גיטין (נו ע"א-ב) שם להדיא כי נחרב ע"י אספסיאנוס וטיטוס. ואולי ט"ס נפל בתנחומא.

⁸ מעשה בר"ג ואונקלוס הגר שהיו באשקלון (תוספתא מקואות פ"ו ה"א), ומעשה בטבחו של אונקלוס הגר שהביא פתו לפני ר"ג (תוספתא כלים בתרא פ"ב ה"ב). ע"ש. ולפ"ז אולי אפשר גם לבאר את ההקבלה שעשו בין ר"ג לאונקלוס, שאמרו (תוספתא חגיגה פ"א ה"א) ר"ג היה אוכל על טהרת חולין כל ימיו, ואונקלוס הגר היה אוכל על טהרת הקדש כל ימיו. ע"כ. וכי בכל הדורות לא היו עוד שאכלו על טהרת חולין ועל טהרת הקודש? אלא שהם חיו באותו דור (ואף היה להם קשר זה עם זה), לכך הקבילו ביניהם.

⁹ אפשרויות אחרות כמו: אונקלוס האריך ימים הרבה והתגיייר בימי ר"כ הזקן ושרף עליו, ואחר שנים נפגש עם ר"א ור"י (שהיו צעירים ממנו לימים) ושאלם שאלות אודות הגירות והמילה (שהעסיקוהו גם אז), ולמלא סבלנותו של ר"י היה חוזר לסורו. או לחילופין התגיייר רק בימי ר"א ור"י, ומה ששרף על ר"ג הזקן היה זה בגויותו. נראות רחוקות ודחיות.

כמו"כ האפשרות לומר שהיו שני 'אונקלוס הגר' נראית דחוקה, כי אילו היו שנים, מן הראוי היה לכנות אחד מהם בתוספת שם לוואי כדי שנדע להבדיל ביניהם, כמו שהוא קורא 'רבן גמליאל הזקן' ו'רבן גמליאל' סתם. ומה שמצאנו (שבת טו ע"א) 'הלל ושמעון, גמליאל ושמעון, נהגו נשיאותן לפני הבית מאה שנה'. ע"כ. אין בזה חשש, שהרי מזכיר את השושלת הבנים עם האבות, וממילא נודע מי כל אחד.

¹⁰ ובדרך אגב: מהר"ץ חיות טוען שם שאונקלוס הראשון האריך ימים, שנתגיייר בזמן הלל ושמאי והאריך ימים עד ימות ר"ג הזקן. וראייתו מהזהר (ויקרא עג ע"א) וז"ל: תא חזי כתיב וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, לפני בני ישראל שם אבל לשאר עמין לא שם... ינחון אבהן דעלמא אינון הלל ושמאי דהכי אמרו לאונקלוס ולא אודעו ליה מילה דאורייתא עד דאתגזר. ע"כ. ועיין להלן עמ' 14 הע' 49 מה שהערנו שם.

אחר שנוכחנו שאונקלוס הוא עקילס, ותקופת חייו לאחר החורבן, צריך לברר מתי נערך וסודר לראשונה התרגום. ונראה שהוא מחלוקת בבלי וירושלמי.

בבבלי (מגילה ג ע"א): 'תרגום של תורה אונקלוס הגר אמרו מפי ר' אליעזר ור' יהושע'. ע"כ. והקשו שם 'תרגום של תורה אונקלוס הגר אמרו, והא אמר רב איקא בר אבין אמר רב חננאל אמר רב, מאי דכתיב ויקראו בספר תורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא ויקראו (נחמיה ח ח) בספר תורת האלהים זה מקרא, מפורש זה תרגום... שכחום וחזרו ויסדום'. ע"כ.

הרי שלדעת הבבלי התרגום הוא קדום מאד, עוד מימיו נחמיה, ונשתכח, ואונקלוס אמרו (כלומר למדו לרבים) מפי ר' אליעזר ור' יהושע¹¹.

יש בגאוני בבל מי שאמרו (הו"ד בב"א א"ח רפה סוד"ה ואם למד הפרשה) שהוא ניתן בסיני¹².

ובירושלמי (מגילה פ"א ה"ט, וחילקתי דבריו לאותיות): [א] תני רשב"ג אומר אף בספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית, בדקו ומצאו שאין התורה יכולה להיתרגם כל צורכה אלא יונית¹³. [ב] בורגני אחד בידא להם ארמית מתוך יונית. [ג] רבי ירמיה בשם רבי חיה בר בא, תירגם עקילס הגר התורה לפני רבי אליעזר ולפני רבי יהושע וקילסו אותו ואמרו לו יפית מבני אדם. ע"כ. – ביאור: **בדקו ומצאו וכו'**, וזהו טעמיה דרשב"ג שלא התירו אלא יונית (פ"מ). **בורגני**, שומר פירות (קה"ע). **בידא**, הוציא, כמו (מ"א יב לג) 'אשר בדא מלבו' (קה"ע). **ארמית מתוך יונית**, בדא מלבו והעתיק התורה בלשון ארמית מתוך יונית שהיה להם מימות תלמי המלך (פ"מ)¹⁴.

ועתה ננתח את דברי הירושלמי.

מ"ש באות א' 'רשב"ג אומר אף בספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית' כן הוא במשנה שם.

המשך הדברים '**בדקו ומצאו** וכו' עד סוף אות א', הם תוספת בברייתא על המשנה.

שאר הדברים '**בורגני אחד** וכו' עד סוף אות ב', אפשר שהם המשך דברי רשב"ג (שהרי לא הוזכר שם שם חכם), ואפשר שהם דברי חכם אחר (ששמו נשמט) ודבריו נסובים על דברי רשב"ג.

כך או כך יל"ע, האם מעשה הבורגני בא להוסיף על דברי רשב"ג או לחלוק עליהם, (ובמידה והם דברי רשב"ג עצמו, האם בא להוסיף על דבריו הראשונים או לחזור מהם).

ונראה שהדבר תלוי בביאור מילת 'בידא'.

¹¹ אמנם בספר העתים (ס"ס קעה) כתב שתרגום אחר היה. ע"כ. ואנו פירשנו כפי הפשיטות שהוא אותו תרגום.

¹² וכן היא דעת רש"י (קדושין מט ע"א, ד"ה הרי זה מחרף), ותוס' ר"י הזקן (שם, ד"ה כצורתו). אבל דעת הרמב"ם (מו"נ ח"א פכ"ז) ותוס' (ברכות ח ע"ב, ד"ה ואפי' עטרו) נראה שלא נמסר בסיני, ועיין להלן עמ' 7 הע' 26 אמנם מ"ש רש"י (שמות יט ו) ואונקלוס תרגם ואשא 'ואטלית יתכון' כמו 'אסיע אתכם', תיקן את הדיבור דרך כבוד למעלה. ע"כ. צ"ל שכך נמסר בסיני, ודוחק.

¹³ דעת ת"ק (שם): שספרים נכתבים בכל לשון. וכתב הרמב"ן עה"ת (דברים כז ג) בשם ספר תאגי (ובתיו"ט סוטה ז ה גורס 'ספר חגי') שיהושע כתב את התורה מבראשית עד לעיני כל ישראל ב-70 לשון. אמנם דעת הגאון (הו"ד בראב"ע דברים כז א, והרמב"ן שם) שכתב רק מנין המצות. ע"כ. ואפשר שנחלקו במח' ת"ק ורשב"ג.

¹⁴ פירוש זה נכון לדברי הירושלמי, אמנם במדרש (אסת"ר ד יב) הביא את מעשה הבורגני בהקשר אחר ובנוסף אחר, וז"ל המדרש: ארבע לשונות נאין הן שישתמש בן עולם, לעז לזמר, פרסי לאילה (=קניה. עץ יוסף), עברי לדיבור, רומים לקרב (=פיוטים וחזוים. רד"ל). בורגני אחד אמר בררו להון לשון רומי מלשון יוני (=כלומר ואינו לשון בפנ"ע, כמ"ש בע"ז דף י ע"א, שאין להם כתב ולשון. רד"ל). ע"כ. לדברי המדרש הגי' היא 'רומית' ולא 'ארמית', ואינו קשור כלל לתרגום. והחת"ס (חומ"ם, השמטות, סי' קצג) כתב על הירושלמי שלדעתו נפל שם ט"ס וצ"ל 'בורגני אחד בדא להם רומית מתוך לשון יונית. ע"כ.

הנביא (מ"א יב לג) מבקר את ירבעם בן נבט 'ויעל על המזבח אשר עשה בבית אל... בחדש אשר ברא מלכו, ויעש חג לבני ישראל'. פרש"י: **בדא**, לשון כזב (וכ"ה בשרשים לרד"ק ע' בדא). אמנם בביאור הרד"ק על הנ"ך (שם) ציין לדברי חז"ל (מנחות נב ע"ב) 'השאור בודה להן מתוכן ומחמצן', פירוש, מוציא. ע"כ.

הרי לשון מקרא, לשון כזב (כמו פדאי). ולשון חכמים, לשון הוצאה אף בלא כזב.

אם נפרש 'בידא' לשון כזב, א"כ מעשה הבורגני בא להעביר ביקורת על התרגום הארמי, שאינו אלא מעשה כזב של איזה בורגני שניסה לעשות ובעצם לא הצליח. (יתכן ובא להעביר ביקורת על המכונה אצלינו 'תרגום אונקלוס'¹⁵). אך אם נפרש 'בידא' לשון הוציא, אפשר לומר בהחלט שבא להשיג על רשב"ג (או רשב"ג בא לחזור בו), ולומר שגם אם מלשון הקודש אינה יכולה להיתרגם כל צרכה אלא יונית, מ"מ מיוונית אפשר לתרגמה כל צרכה לארמית, וכך עשה אותו בורגני¹⁶. מדברי קרבן העדה (ד"ה ארמית) נראה באמת שרשב"ג חזר בו¹⁷. (האם לדעת בעל המיימרא, יהא רשב"ג או זולתו, תרגומו של הבורגני זהו המכונה אצלינו 'תרגום אונקלוס'¹⁸).

איך שלא יהיה, לדעת בעל המיימרא תרגום אונקלוס שלפנינו חייב להיות מאוחר בזמן, (ובודאי שלא נמסר בסניי), ולכל המוקדם סודר אחר ימות תלמי המלך¹⁹.

גם דברי ר' ירמיה באות ג' '**תירגם עקילס הגר התורה... ואמרו לו יפית מבני אדם**' ראויים לעיון, האם כוונתו לומר שעקילס תרגם את התורה לארמית מלשה"ק וקילסוהו, ובעצם בא לחלוק על קודמיו, שכנגד מ"ש (אות א-ב) שאינה יכולה להיתרגם כל צרכה אלא יונית, ולארמית מיונית, אמר הוא שתורגמה ע"י עקילס מעברית לארמית וקילסוהו. או שכוונתו שעקילס תרגם את התורה ליונית, ואינו חולק על קודמיו, שכנגד מ"ש למעלה (אות א') שאינה יכולה להיתרגם כל צרכה אלא יונית, אמר הוא שתורגמה ע"י עקילס ליונית. או שכוונתו שעקילס תרגם את התורה לארמית ויונית, והוא חולק על קודמיו בענין התרגום לארמית וכנ"ל. (ולפ"ז גם מליצת ר"א ור"י לעקילס בלשון הפסוק (תהלים מה ג) '**יפית מבני אדם**', תתפרש על ארמית או על יונית או על שניהם²⁰).

¹⁵ ועיין להלן הע' 23.

¹⁶ ולהפני משה שהתרגום ליונית היה להם מימות תלמי המלך, צ"ל שאותם המקומות בהם שינו החכמים לתלמי כמבואר בבבלי (מגילה ט ע"א) תיקנם הבורגני ע"פ המקור.

¹⁷ אמנם מהבבלי (מגילה ט ע"ב) מוכח שרשב"ג לא חזר בו. ע"ש.

¹⁸ ועיין להלן הע' 23.

¹⁹ קודם לכן כלל לא תורגמה התורה ליונית, כדמוכח בבבלי במעשה דתלמי (מגילה ט ע"א). אמנם במס' סופרים (פ"א ה"ז ח) משמע שהיו ב' תרגומים אצל תלמי, וז"ל: מעשה בחמשה זקנים שכתבו לתלמי המלך את התורה יונית, והיה היום קשה לישראל כיום שנעשה העגל, שלא היתה התורה יכולה להיתרגם כל צרכה. שוב מעשה בתלמי המלך שכנס שבעים ושנים זקנים והושיבם בשבעים ושנים ביתם ולא גילה להם על מה כנסם, נכנס לכל אחד ואחד מהם, אמר להם כתבו לי תורת משה רבכם. נתן המקום עצה בלב כל אחד ואחד והסכימה דעתן לדעת אחת וכתבו לו תורה בפני עצמו. וי"ג דבר שינו בה... ע"כ. (וכתב היעב"ץ (שם) שתלמי הראשון הוא 'בן לאגע', והשני הוא 'פילאדילפוס'). ע"כ. ומדברי המס' סופרים משמע שתרגום ה' זקנים קדם לתרגום ע"ב זקנים. וצריך להבין למה הוצרך לבקש שיתרגמוהו בשנית. אפשר שמכיון שהתרגום הראשון לא תורגם כרבעי (אולי בשל חוסר מומחיות מצד המתרגמים), הוצרך לבקש שוב, והפעם מע"ב זקנים, אלא שרצה לראות אם אמם יתרגמוהו בשוה שאז אות הוא שתירגמוהו נכון והכניסם לע"ב חדרים.

²⁰ בבבלי (מגילה ט ע"ב): אמר רבי חייא בר אבא חיינו טעמא (=שכתבים ספרים יונית), דכתיב יפת אלהים ליפת (בראשית ט כז). יפיותו של יפת יהא באהלי שם. ע"כ. ופירש"י: **יפיותו של יפת**, הוא לשון יין, לשונו יפה מכל בני יפת. ע"כ.

ובירושלמי (פ"א ריש ה"ט) ובמדרש (ב"ר לו ח) [התוספת שבסוגריים ע"פ המדרש]: תני בר קפרא, יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם, שיהו מדברין בלשונו של יפת באוהלו של שם... ר' יודן (בר יודן) בר שלום אמר מיכן לתרגום [מן התורה הדא הוא דכתיב (נחמיה ח ח) 'ויקראו בספר תורת האלהים' זה המקרא, 'מפורש' זה תרגום וכו']. ע"כ. ופירש קה"ע: **מכאן לתרגום**, פליג אהא דדריש בר קפרא

דעת קה"ע והגרח"ק (ד"ה תירגם עקילס) דמיירי בתרגום ארמי, אמנם בביאור ציון ירושלים (ד"ה תירגמה עקילס) דייק את לשון 'יפית' דמיירי בתרגום יוני.²¹

איך שלא יהיה, לדעת ר' ירמיה תרגום עקילס מאוחר מאד וסודר לאחר חורבן בית שני בימות ר"א ור"י, השאלה האם זהו 'תרגום אונקלוס' שלנו, או שזהו תרגום אחר ליונית, או גם וגם. (במידה והוא תרגום אחר ליונית, עכ"פ תרגום אונקלוס שלנו לא יוכל להיות קודם ימות תלמי המלך²²).

רק להעיר, בהנחה שרשב"ג הוא בעל המיימרא, ובהנחה שעקילס תרגם את התורה [גם] ליונית, צריך להבין מה חידש עקילס בתרגומו יותר מהתרגום היוני הקדום שלדעת רשב"ג היה לפני הבורגני, עד שקילסוהו 'יפית מבני אדם', והלא מדברי רשב"ג 'בורגני אחד בידא להם ארמית מתוך יונית' משמע שעכ"פ התרגום היוני היה תרגום טוב²³. (וגם לדברי הפ"מ (שם) שהבורגני השתמש בתרגום היוני שעשו לתלמי, ובו ידוע שהכניסו החכמים שינויים (מגילה ט ע"א), ומ"מ דוחק לומר שקילסוהו כל כך רק בגלל שתיקן את אותם כעשרים שינויים²⁴ שעשו החכמים לתלמי).

ואולי אפשר לומר שהייחודיות של תרגום עקילס היוני הוא באיכותו, למשל: שהתרגום הראשון היה תרגום של תוכן ועקילס חידש ותירגם תרגום מילולי.²⁵

אם כנים הדברים, יוצא שאפשר שיהיו שני תרגומים שונים ביונית ושניהם כשרים, משא"כ בלשה"ק ששם אפי' שינוי בקרי וכתוב או חסרון אות פוסל (עיין רמב"ם הל' ס"ת פ"ז הי"א, ושם ה"א). והחילוק נצטרך לומר, שיש הבדל בין ספר הנכתב בלשה"ק שצריך להיות זהה לזה הנמסר בסיני, לבין ספר הנכתב ביונית שלא נמסר בסיני ואין מסורת על כתיבתו, שאין קפידא אלא על התוכן שיהיה כספר העברי.

אם כנים הדברים, יוצא שלהסוברים שהתרגום הארמי נמסר בסיני, יש חילוק בין ארמית ליונית, שהתרגום הארמי חייב להיות זהה לזה הנמסר בסיני, ואם לאו, פסול.

יפת אלהים ליפת יפיתו של יפת, אלא יפת הוא כמו ירחיב, דכן מתרגמינן (דברים יב כ) כי ירחיב, כי יפת. ומכאן שמעינן דדברה תורה בלשון תרגום. ע"כ. וכן מוכח לכאור' מהפסוק שהביא המדרש 'ויקרא בספר' וכו' שנא' בעולי בבל שלשונם היתה ארמית. (וכ"פ העץ יוסף בפי' הראשון, ובביאור מהר"ף על המדרש). אולם הרד"ל (והעץ יוסף בפי' השני), הביאו רעיון אחר, שבאמת 'יפת אלקים ליפת' הכוונה ללשון יפת (יונית), אלא מכיון שראינו שמיתרגמת יונית, א"כ כ"ש שתיתרגם ארמית שהיא יותר קרובה ללשה"ק, וזהו מכאן לתרגום מן התורה. ע"כ. ובחי' הרש"ש על המדרש הציע רעיון נוסף, מאחר שמלכי פרס אף הם מבני יפת (ראה יומא י ע"א), ולשונם היתה ארמית (כבעזרא), ממילא אף הם בכלל יפת אלקים ליפת, ומכאן לתרגום מן התורה.

לפי הפירוש הראשון והשלישי הפסוק 'יפת אלהים ליפת' מורה על השפה הארמית, הויכוח הוא רק האם הדרשה נובעת מהמילה 'יפת', או מהמילה 'יפת'. ולפ"ז מילת 'יפית' תורה ג"כ על הלשון הארמית, או מצד שהיא לשונם של בני יפת (מלכי פרס), או מצד שהיא דומה למילה הארמית 'יפתי'. ולפי הפירוש השני הפסוק 'יפת אלהים ליפת' מורה על השפה היונית (שהיא יפה), והדרשה נובעת מהמילה 'יפת' במשמעות יופי. ולפ"ז מילת 'יפית' תורה ג"כ על הלשון היונית.

²¹ ועיין להלן עמ' 9 ד"ה ולפ"ז.

²² ההכרח לכך התבאר לעיל (ד"ה איך שלא יהיה לדעת בעל המיימרא) בדעת רשב"ג, ואם נאמר שר' ירמיה מדבר על תרגום ליונית, א"כ אינו חולק על רשב"ג רק מוסיף עליו שאונקלוס תרגמה ליונית בפני ר"א ור"י וקילסוהו.

²³ לא מסתבר שר' ירמיה לא נחלק עם רשב"ג על המציאות אם היה תרגום יוני או לא, ואם בורגני אחד בידא ארמית מיונית או לא, אלא האם התורה יכולה להתרגם רק ליונית או גם לארמית. ואם רשב"ג (בן דורם של ר"א ור"י רבותיו של עקילס) אמר 'בורגני אחד בידא להם ארמית מתוך יונית' אז ודאי שהיה תרגום יוני [תרגום ארמי] זולתי זה של עקילס.

²⁴ במס' סופרים (א ח) כתוב: וי"ג דבר שינוי בה, ע"כ. אך זה מתייחס למספר הפסוקים, ואנו התייחסנו למספר השינויים בכלל, אחר שישנם פסוקים שעשו בהם כמה שינויים.

²⁵ ועיין עוד להלן עמ' 9 ד"ה שים לב, ובהערה 32.

תרגום אונקלוס ועקילס עה"ת

בחז"ל ישנם מספר ציטוטים משם ה'תרגום' (בלשון חז"ל: 'מתרגמין') ורובם ככולם נמצאים לפנינו ב'תרגום אונקלוס', הדבר מעיד כי תרגום אונקלוס שלנו הוא התרגום שהיה לפני חז"ל.

להלן ציטוטים מדברי חז"ל בשם התרגום (לפי סדר הפסוקים):

פרד"א (פל"ח): שנאמר ותחי רוח יעקב אביהם (בראשית מה כז) ותרגם אונקלוס ושרת רוח נבואה על (=לפנינו: לְוָת) יעקב אבוהון. **ב"ר** (ח א): ולצלע המשכן (שמות כו כ) דמתרגמין ולסטר משכנא. **ב"ב** (יב ע"ב): וכתוב נבוב לוחות (שמות כו ח) ומתרגמין חליל לוחין. **בכורות** (נ ע"א): דכתיב עשרים גרה השקל (שמות ל יג) ומתרגמין עשרין מעין. **חולין** (קלט ע"ב): דכתיב מר דרור (שמות ל כג) ומתרגמין מירא דכיא. **נדה** (לא ע"ב): דכתיב וחטא את הבית (ויקרא יד נב) ומתרגמין וידכי ית ביתא. **ע"ו** (יז ע"ב): תורה דכתיב בה זימה (ויקרא יח יז, יט כט, כ יד) ומתרגמין עצת חטאין. **סנהדרין** (קו ע"ב): כתיב התם (ויקרא כה כג) לצמיתות ומתרגמין לחלוטין. **ובגיטין** (סח ע"ב): והיינו דמתרגמין (=לתרגומא ברא) נגר טורא. [ואמנם דוכיפת (ויקרא יא יט, דברים יד יח) מתורגמת נגר טורא]. **במדב"ר** (ט מט): מזי רעב (דברים לב כד) נגד וצבתה בטנה (במדבר ה כז), שכן תרגם אונקלוס [=מזי רעב (דברים לב כד)] נפחיה כפן.

ומה שראינו בברכות (ח ע"ב): 'לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הציבור שנים מקרא ואחד תרגום ואפילו עטרות ודיבון'. ע"כ. (ופרש"י ואפי' עטרות ודיבון, שאין בו תרגום). ומשמע שבשל היות 'עטרות ודיבון' שמות של מקומות גרידא, העתיקם התרגום כבמקרא. ולפנינו בתרגום הם כתובים בשונה מהמקרא. כבר כתבו תוס' (ד"ה ואפי' עטרות) שהוא מתרגום ירושלמי, וכוונת הגמ' שאע"פ שבאונקלוס אין להם תרגום בפנ"ע, מ"מ ראוי לקרות תרגום ירושלמי שלהם²⁶.

אולם לאידך מצאנו: 'אני אל שדי (בראשית יז א) תרגום עקילוס, אכסיוס ואנקוס' (ב"ר מו ג). ע"כ. וכן מצאנו (ירושלמי קידושין פ"א ה"א): 'תרגם עקילס הגר לפני רבי עקיבה והיא שפחה נחרפת לאיש (ויקרא יט כ) בכתושה לפני איש'. ע"כ. 'אמר רבי תנחומא תירגם עקילס הדר (ויקרא כג מ) הידור, אילן שהוא גדל על פני המים' (ירושלמי סוכה פ"ג ה"ה, והדומה ויק"ר ל ח). ע"כ. ובתרגום לפנינו ליתא.

והאמת שמילת 'אכסיוס ואנקוס' כלל לא נשמעת מילה ארמית, אלא יותר נשמעת מילה יונית או רומאית וכדומה. (ובערוך (ע' אקיוס) כתב ע"ד עקילס הללו, 'וכן לועזין בלשון יון'. ע"כ). גם מילת 'הדור', הנה להמתבאר בבבלי (סוכה לה ע"א) אף היא מילה יונית ומשמעותה 'מים'²⁷.

אמנם מילת 'בכתושה לפני איש' אינה לשון תרגום כלל אלא לשה"ק, (מילת 'כתש' קיימת בלשה"ק, כמו [משלי כו כב]: 'אם תכתוש את האויל במכתש'). ואולי אפשר לומר שאין הכוונה לתרגום ממש, אלא לפירוש שאמר עקילס, ומילת 'תרגם עקילס' כמו 'פירש עקילס', או שהיא ט"ס של המעתיקים. ואמנם מצאנו בבבלי 'דתניא אונקלוס הגר אמר כרובים מעשה צעצועים הן (ראה דה"ב ג י) ומצודדים פניהם כתלמיד הנפטר מרבו' (ב"ב צט ע"א). ע"כ. ובמדרש (ב"ר א יב): 'רבי יודן בשם עקילוס אמר, לזה נאה לקרא אלוה'. ע"כ. ואין כאן שום תרגום רק ביאור.

עכ"פ, האם יש מכאן אישוש לכך שעקילס תרגם את התורה ליונית?

תרגום עקילס על הנביאים

כמו"כ ישנם בחז"ל מספר ציטוטים מתרגום עקילס על הנ"ך, דבר המלמד כי עקילס תירגם אף את שאר כתבי הקודש. תרגומים אלו אינם תחת ידינו.

²⁶ מכאן ראייה שלדעת תוס' התרגום לא נמסר בסיני, כי אם נמסר בסיני בלא תרגום במילות אלו, א"כ למה לנו לשנות ממה שנמסר בסיני. (מה עוד שהגאונים (ה"ד בב"י או"ח רפה סוד"ה ואם למד הפרשה) כתבו, שהתרגום זכה מפני שניתן בסיני).

²⁷ בבבלי (סוכה לה ע"א) הגי' היא 'אידור', אמנם גי' הערוך (ע' הדר הרביעי) היא 'הדור/הידור'.

ואלו הם (הציטוטים לפי סדר הפסוקים):

ירושלמי (שבת פ"ו ה"ד): ובתי הנפש (ישעיה ג כ) תרגם עקילס אסטומבריאה. (ובערוך (ע' אסטומכא) גריס 'אסטומכיא'). **קה"ר** (פרשה יא, ד"ה אם ימלאו): תרגם עקילס הגר, ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר (ישעיה ה ו) ועל נביאיא אפקוד דלא יתנבאון להון נבואתה (ודומה לו לפנינו בתרגום יונתן: ועל נביאיא אפקוד דלא יתנבאון עליהון נבואה. ע"כ. אך אין להסיק מכאן שאולי זהו תרגום עקילס, שכן התרגום דלעיל (ישעיה ג כ) ליתא בתרגום יונתן). **שה"ר** (ד כג, כה איכ"ר א א): ואלבישך רקמה (יחזקאל טו י) ר' סינאי אמר פורפירא, תרגם עקילס איפליקתא/אפליקטא/אפקלטורין. **ויק"ר** (לג ו): וְאִמְרָ לְפֶלֶא נְאוּפִים (יחזקאל כג מג), מהו לבלה תרגום עקילס פילא פורני דהוא מבליא גיאר'א. **ויק"ר** (לג א): מות וחיים ביד הלשון (משלי יח כא) תרגם עקילס מיצטרא מוכירין. **ב"ר** (צג ג): תפוחי זהב במשכיות כסף (משלי כה יא) תרגם עקילס הגר חזורין דדהב בגו דיסקרין דכסף. **אסת"ר** (ב ז): חור כרפס ותכלת (אסתר א ו) תרגם עקילס איירינן קרפסינן. **ירושלמי** (יומא פ"ג ה"ח): תרגם עקילס לקבל נברשתא (דניאל ה ה) לקבל למפרס (ד"א): למפרס²⁸. **ב"ר** (כא א): לפלמוני (דניאל ח יג) תרגם עקילס לפנימי.

ובירושלמי (מגילה פ"ב ה"ד): עלמות (תהלים מח טו²⁹) תרגם עקילס אתא נסייא, עולם שאין בו מות. ע"כ³⁰. (מיימרא זו הובאה גם בירושלמי מו"ק פ"ג ה"ז), ויק"ר (יא ט), שה"ר (א כג), קה"ר (א ל), אלא שמילת 'אתא נסייא' הובאה בהם בצורות שונות: 'אתנא סירא' 'אתניסאה' 'אתנסיאה', 'ענתה נסיע'.

ובמתנות כהונה (ויק"ר יא ט) פירש שמילת 'אתניסאה' פירושה עולם שאין בו מות, (כלומר, והמדרש חוזר ומבאר בלשה"ק את דברי התרגום). עוד כתב בשם הערוך (ע' אתנסיא) שבלשון יון 'תנסיאה' הוא מות. ע"כ. עוד כתב, שאות עי"ן של מילת 'עלמות' מתחלפת עם אות אל"ף, וכאילו כתוב 'אל מות'.

אולם בקרבן העדה (מגילה שם, ומו"ק פ"ג ה"ז) כתב ש'עקילס אתנאסירא' זהו שמו, ו'עולם שאין בו מות' אלו הם דבריו של עקילס אתנאסירא, ולפי דבריו צ"ל שמילת 'תירגם' שכתב הירושלמי היינו כמו 'פירש' (וכמ"ש לעיל ד"ה והיה אפשר), כי מילת 'עולם שאין בו מות' היא לשון הקודש ולא לשון תרגום. עוד צ"ל שעקילס הזה אינו עקילס הידוע, כי בחמשת המקומות בהן הובאה דרשתו זו הוא מכונה 'עקילס אתנאסירא' (או 'עקילס אתנסיאה' וכד'), בשונה משאר מקומות בהן כונה עקילס סתם. אבל באמת נראה שזהו עקילס הידוע ומילת 'אתנאסירא' היא דבריו של עקילס, וכדכתב המתנות כהונה בשם הערוך.

גם כאן אנו רואים מילים בסגנון יוני/רומי, כמו: אסטומבריאה/אסטומכיא (שבת פ"ו ה"ד), איפליקתא/אפליקטא/אפקלטורין (שה"ר ד כג, כה איכ"ר א א), פילא פורני (ויק"ר לג ו), מיצטרא מוכירין (ויק"ר לג א), איירינן קרפסינן (אסת"ר ב ז), למפרס/למפרס (ירושלמי יומא פ"ג ה"ח)³¹. לצד מילים ארמיות, כמו: ועל נביאיא אפקוד דלא יתנבאון להון נבואתה (קה"ר פרשה יא, ד"ה אם ימלאו), חזורין דדהב בגו דיסקרין דכסף (ב"ר צג ג). ומילים בלשה"ק, כמו: לפנימי (ב"ר כא א). השאלה מה עלינו להסיק מכך.

הסקת מסקנות לאור האמור

²⁸ בערוך הביאו בערך 'למפרס', וכתב שבלשון יוני ורומי הוא עשיות ונרות. ע"כ. (וביוונית: לאקפא/לאקפאד - מנורה, נורה, עשית).

²⁹ בתהלים לפנינו 'על מות'.

³⁰ הסימות 'עולם שאין בו מות' הובאה בכל המדרשים למעט קה"ר. כמו"כ בכל המקומות משמע שהתרגום נסוב עמ"ש בתהלים (מח טו) 'הוא ינהגנו על מות', למעט ויק"ר שם משמע לכאור' שהתרגום נסוב עמ"ש בתהלים (סח כו) 'בתוך עלמות תופפות', (פסוק שהוזכר שם אגב גרר), אם כי אין לכך הכרח.

³¹ ראה הערוך ערך אסטומכא, פוקלטון, פלאה, כאמי, מצטרא, איירינן, למפרס.

ככל הנראה המסקנא תהיה שעקילס תרגם את הנ"ך בשני תרגומים שונים, האחד ארמי והאחר יוני (ומילת 'לפנימי' העברית נצטרך לומר שאינה תרגום אלא פירוש). כי בהחלט יהיה קשה להסיק, שעקילס תרגם תרגום אחד בלול מארמית ויונית.

אמת, שמילת 'לקבל למפדס' היא קצת בעייתית, כי לכאורה היא בלולה משתי שפות, ארמית (לְקַבֵּל) ויונית (למפדס). וצ"ל אחד מהשנים, או שמילת 'לקבל' היא גם יונית, או שהירושלמי כלל לא התכוון לתרגם אותה אלא רק את מילת 'נברשתא' שאחריה, ואילו אותה (=את מילת 'לקבל') העתיק כבפסוק.

שים לב: שהציטוטים ביונית הם בד"כ מילה בודדת, בעוד שהציטוטים בארמית הם משפט שלם. ואפשר שהוא משום שהם שני תרגומים שונים, הארמי מכיל גם תרגום של תוכן הענין, והיוני ע"פ רוב הוא תרגום מילולי בלבד.³²

ולהאמר, אולי אפשר להסיק כמו"כ שאונקלוס/עקילס תרגם גם את התורה בשני תרגומים, ארמי ויוני. וא"כ לא יהיה קשה למה בתרגום שלפנינו אין את המילים 'אכסיוס ואנקוס' לפי שתרגומו הוא ארמי, ואלו הן מילות יוניות.

ולפ"ז אולי גם יהיה אפשר לפרש את קילוסם של ר"א ור"י 'פיפית מבני אדם', שחוזר על שני התרגומים.

³³איזכורים נוספים אודות שני האישים והתרגומים

במיוחס להר"ש משאנץ על התו"כ (פרשת בהר, פרשה א פ"א ה"א) כתב 'עקילס אפשר שהוא אונקלוס הגר, כדאמרינן תרגם עקילס'. ע"כ.

ובספר העתים (סו"ס קעה) כתב, גרסינן במגילה בפ"ק תרגום של תורה אונקלוס הגר אמרו מפי ר"א ור"י. ובמערבא כתב, תירגם עקילס הגר התורה לפני ר"א ור"י וקלוסוהו פיפית מבני אדם. ומקשינן (=בבבלי) מפורש זה תרגום וכו'. ע"כ. משמע שהם אדם אחד.

ובקובץ 'תבונות'³⁴ (עמ' תתקלג, ד"ה הדמיון) כתב דכן משמע גם מפירושו של ר"י אלברצלוני (בעל ס' העתים) בפירושו לספר יצירה (עמ' 159) שאונקלוס הוא עקילס, ע"כ. וכוונתו שהמעשה עם עקילס ואדריאנוס המובא בתנחומא (בראשית ס"ה) ובירושלמי (חגיגה פ"ב ה"א), הובא בפירושו הנז' של ר"י אלברצלוני עם אונקלוס ואדריאנוס. אבל זו אינה ראייה, דאפשר שהם גירסאות חלוקות, שכן במדרש תמורה פ"ה (גדפס ב'בתי מדרשות' א. ורטהימר) הובא מעשה זה עם ר"ע והמלכות.

עוד כתב בקובץ 'תבונות' (שם) וז"ל: וכן כותב בפירוש ר' אלעזר מגרמיזא בביאורו למדרש איכה רבתי (עמ' נא) 'עקילס הוא אונקלוס'. ע"כ.

אמנם בספר המנהגות [הרא"ש מלוניל] (הו' ש. אסף עמ' 24), והו"ד בכל בו (ס"י יד) ובארחות חיים [לוניל] (מזמורים שאחר י"ח, ס"י ד), כתב, הטעם שבקדושה דסדרא אחר שאומרים פסוקי 'קדוש וברוך' שהם מהנביא, מסיימים בפסוק ה' ימלוך לעולם ועד שהוא מן התורה, (בשונה מקדושה דחזרה שאחר פסוקי 'קדוש וברוך' שהם

³² בחירת החלוקה הזו היא מכוונת, כי באונקלוס עה"ת שהוא בארמית באמת ישנן תוספות לא מועטות של ביאור הענין, כנודע. וגם בתרגום הארמי של עקילס על הנ"ך, מצאנו (ישעיה ה ו, הובא לעיל עמ' 8) שתרגם הפסוק כפי הנמשל ולא כפי המילים. משא"כ בעקילס היוני שרובו ככולו תרגום מילולי. אם כי מצאנו גם בו (ראה להלן עמ' 12 הע' 44) שתירגם מילת 'הדר' – 'אידור', וזה ודאי אינו תרגום המילה רק דרשה. ועיין להלן (עמ' 15 ד"ה בהקדמה, ובהע' 54).

³³ חלק מהאיזכורים שכאן ראיתי ב'תבונות' (תשרי תשע"ז, עמ' תתקלג) במאמרו של הרב לוי יצחק חריטן. (וכשאציין אליו בפירוש ולא אעיר על דבריו, אות הוא שלא עמד הספר שהביא לנגד עיני).

³⁴ הנז' לעיל הע' 33.

מהנביא מסיימים בפסוק ימלך ה' לעולם וכו' שהוא מהכתובים), לפי שבקדושה דסדרא מתרגמים את הפסוקים, ורצו לסיים בתרגום של אונקלוס (= שהוא עה"ת) שהוא גדול משל עקילס (= שהוא עה"כ). ע"כ.³⁵ משמע שהם שני אנשים שונים.

בעל מוסף הערוך (ע' אפקלטורין) כתב על דברי המדרש (איכ"ר א א) 'תרגם אונקלוס אפקלטורין פליקטא', וז"ל: ולי נראה, שיש לגרוס 'תרגם עקילס' כי הוא תרגם כל המקרא (=נ"ך) בלשון יוני, ואונקלוס תרגם התורה בלשון בבלי. ואם לא, אונקלוס ועקילס איש אחד היה, והוא עשה תרגום בבלי על התורה ותרגום יוני בכל המקרא (=נ"ך). ע"כ. ועיין לו עוד (ע' פרן הששי) וז"ל: ועקילס תרגם המקרא (=נ"ך) בלשון יוני ולא בלשון ארמי, וטעו האומרים כן (=שתרגם הנ"ך בארמי). ע"כ. (כלומר, יש אונקלוס ארמי עה"ת, ועקילס יוני על הנ"ך, השאלה אם זהו אדם אחד או שנים, ועכ"פ אין אונקלוס ארמי על הנ"ך).

וביפה תואר (ב"ר צג ג) כתב, דעקילס אינו אונקלוס הגר, דאונקלוס לא תרגם אלא התורה. ע"כ. עוד כתב שם, דתרגום עקילס אינו כתרגום אונקלוס (עה"ת) ובן עזיאל (על הנביאים), אלא כתרגום רב יוסף (על הכתובים), שאונקלוס ויונתן כתבו ע"פ הקבלה, אבל תרגום עקילס ורב יוסף אינו רק לפרש העניינים כפי הסברא. ע"כ.

ובקרוב העדה (מגילה פ"א ה"ט ד"ה תירגם, קידושין פ"א ה"א ד"ה עקילס) כתב שתרגום עקילס הוא תרגום אונקלוס. ע"כ. (אך יל"ע, הלא דברי אונקלוס לפני ר"ע שהובאו בירושלמי קידושין, ליתא לפנינו באונקלוס).

ובעל 'מבחר מפנינים' (ב"ר מו ב) כתב שעקילס היה 'אקוילה' גר יוני, ולא אונקלוס, ותרגם את התורה לפני ר"א ור"י ביוני ולא בארמי.

בספר 'מאור עינים' לר' עזריה מן האדומים³⁶ (פרק מה) כתב, שהם שני אנשים שונים. אונקלוס חי בזמן הלל ושמאי כדמוכח מהזהר (ויקרא עג ע"א)³⁷, ושרף על ר"ג הזקן. (וממילא מ"ש שטבל עם ר"ג (תוספתא מקואות פ"ו

³⁵ ובאבורהם (שחרית של חול, ענין ובא לציון) כתב, ושמעתי בשם הרא"ש (=כוונתו לאביו של הטור, ולא לבעל ספר המנהגות) שאמר כי קבלה בידו שעל תרגום פסוק ה' ימלך לעולם ועד וגו', יצאה בת קול ואמרה ליונתן ב"ע מי הוא זה שמגלה סתרי לבני אדם, מפני שיש בו קץ משיח'. ע"כ. עכ"פ בגמ' (מגילה ג ע"א) כתוב שיונתן תרגם את הנביאים ויצאה הב"ק הנז' (ולא הוזכר שתרגם התורה), וכשבא לתרגם הכתובים אמרה לו הב"ק 'דייך' משום דאית ביה קץ משיח. ע"ש.

³⁶ ספר 'מאור עינים' לר' עזריה מן האדומים, נדפס שנת של"ד. מחברו בקי גדול בש"ס ופוסקים ומדרשי חז"ל, ולהבדיל בספרי אזה"ע. בכמה דברים נטה מדברי חז"ל וסתר דרשותם מספרי אזה"ע. בשל כך עורר עליו את חמת חכמי דורו (המעלות לשלמה [חזון] מע"ג ע' עי"ן אות ב).

החיד"א (מחבר"ר קו"א, או"ח סי' שז אות ה) כותב שראה פתק מכת"י הר"ר אלישע גאליקו בו הוא מספר שציוהו מהר"ר יוסף קארו בפני מהר"ם אלשיך, לכתוב פסק אשר תו"ד שראוי לשרוף הספר הנז', והוא יחתום עליו. ונתעצל הר"ר אלישע הנז' בדבר, וביני וביני חלה הררי"ק את חוליו האחרון (נפטר שנת של"ה) ולא יכול לחתום בידו. ולעדות לדורות כתב הפתק, והחתים עליו את מהר"ם אלשיך. ע"כ. עוד כותב שם בפתק, כי הוא עצמו (=הר"ר גאליקו) נרעד כשראה את הספר כמה ימים קודם לכן, ובלי ספק המקיימו עובר על כל יראה ובל ימצא. ע"כ. (פתק כזה ישנו מהעתקת ר' אברהם שלמה יוסף גראציאנו ואפשר שאותו ראה החיד"א, ראה 'מחקרים בתולדות היהודים', ד. תמר, עמ' 378).

גם מהר"ל מפראג אשר לא ידע מהסכמה זו, כתב (באר הגולה באר ו' עמ' קכו ד"ה והיה, וסוף עמ' קמא. נצח ישראל פ"ה) שדברים אלו ראויים להשרף כמו ספרי מינים וקוסמים. ואף שמן הדין לא היה צריך להתייחס לדברים כלל, מ"מ אחר שנדפסו, שלא יאמרו שיש בהם ממש, ראוי להשיב טעותו. ע"כ.

גם בין חכמי איטליה היו מי שאסרו את הקריאה בספר והוציאו כרוז בשנת של"ד תחת הכותרת 'יהי מורא שמים עליכם' (אודות החרם והפולמוס סביבו, עוצמתו, והאם נשאר לדורות. עיין 'ספרות ההיסטוריה הישראלית' ח"ב, א. כהנא, עמ' 248. 'ראספות' ח"ה, מ. בניהו, עמ' ריג. גם ראה ספר 'אמונת חכמים' לראש"ש באוילה, מחכמי מנטובה, שכתב בפרק כד בזה"ל: 'וכבר דבר עליו מרוות כמוהר"ר יהודה ליווא, ואמנם כל אשא שמונים על שפתי, כי חכמי העיר אשר בזמן ההוא החרימו וקלקל כל מי שיקרא בספר ההוא בלי רשות המורים'. ע"כ).

לאידך, ידוע על חכמים רבים שהזכירו את הספר הנזכר, כמו: מנחת ש"י (סוף זכריה), תיור"ט (מנחת פ"י מ"ג), החב"ב (כנה"ג או"ח סי' רפד הגב"י, סי' תכו הגה"ט, יו"ד סי' טל הגב"י אות ג, שכנה"ג יו"ד סי' רמה הגה"ט אות ב. ובחלק הכללים; ב"ב פ"א מכון הכתב עמ' 70, הל' קדוה"ח פ"ה מ"ה עמ' 137,

הל' כלי המקדש פ"ח מ"ה עמ' 175), לקט הקמח (י"ד הל' נידור דף קז. ?), מצרף לחכמה [דילמידיגו] (פ"ו פ"ז פ"ח), מג"א (רפד סק"ז), פחד יצחק [לאמפרונטי] (ע' כליות יעצות), יד מלאכי (כללי שני התלמודים אות יב), מלאכת הקדש [פלעקלס] (דף ב ע"ב, ענין תוספת קדושה אות ג), חת"ס (חור"מ, השמטות, סי' קצג). וראה המעלות לשלמה (שם) שהאריך הרשימה, והעיר שמכאן מוכח לכאור' שלא נראה בעיניהם שיש דופי בספר הנזכר.

עוד העיר המעלות לשלמה (שם), שהגם שאפשר שהכנה"ג לא ידע מההסכמה הנז', מ"מ למה הוא עצמו לא הרחיקו אחר שמדבריו ניכר שקראו לארכו ולרחבו. וכן שאר החכמים שמתוכם ודאי ישנם כאלו שכבר ראו דברי החיד"א וההסכמה הנז'.

עוד העיר, שהחיד"א עצמו בספר כסא רחמים (מס' סופרים פ"א ה"ח) כתב כה"ל: ואחר זה ראיתי באקראי ב(=חלק) 'הדרת זקנים' בספר ר' עזריה... ע"כ. ומלשון זו מוכח שהחיד"א כבר ראה ההסכמה הנז' ולכן כתב כמתנצל משום כבודו של הררי"ק, ועכ"ז הזכירו. (אגב: המעלות לשלמה (שם) כתב עוד, שגם בשיו"ב (אור"ח סי' לו) הביאו בשם הג"ה הרד"ק לשו"ע מכת"י. ע"כ. ובאמת אינו אלא בשיו"ב המלוקט, ומקורו בטוב עין (יח כה), ושם כתוב 'מאור לעינים').

וכתב להליץ בעדם, דסברי מרנ'ן דמאחר שלא יצאה מחשבת הררי"ק אל הפועל, מאת ה' היתה זאת, כי לא מסתבר שיתרשל הר"א גאליקו בדבר כזה, ובפרט שהוא עצמו עמד מרעיד על הספר הנז'. ע"כ. (א"ה, ועל החרם של חכמי איטליה, י"ל דסברי מרנ'ן שאין הגזרה עומדת בעינה).

הרב חזקיה מדיני כותב בספרו 'שדי חמד' (כללי הפוסקים סי' טו אות לט) שבשנת תרנ"ב שלח לו הרב הגדול בעל ספר 'זכר יהוסף' אבד"ק שאוויל מכתב ובו הוא מצטט ומסתייע מדברי המאור עינים (המכתב הובא ב'פקודות השדה' סי' ד מכתב השני, פורסם בהוספה ל'המאסף' שנה כ, ובשדי חמד הו' קה"ת ח"ט). ותמה עליו השדי חמד, היאך לא חש לדברי ההסכמה שהביא המחבר"ר שבודאי לא נעלמו מעיניו. וכתב שם, שאחר שנדפס 'המעלות לשלמה' (שנת תרנ"ד) נחה דעתו.

היעב"ץ נהג בספר 'מאור עינים' בשיטת תוכו אכל קליפתו זרק, מצד אחד הוא לא חושך שבטו וביקורתו בחריפות רבה על הספר ועל מחברו, עיין לו 'מגדל עוז' (גולה א, ערוגה ב, אוצר א, אות ב), ו'שאלית יעב"ץ' (ח"א סי' לג, בתשובתו למהר"ם חאגיז). אולם לאידך במקו"א 'מגדל עוז' (בית מדות, עליית הלשון, פרק ג), ובהג"ה לר"ה (ג ע"ב, תוד"ה הוא כורש), הוא מזכיר אותו בסתמא וחולק עליו. ויתרה מזו, בלוח ארש (ח"א, מהדר 'אוצרנו' עמ' סח, ובחלק התשובות סי' תעט) הוא מזכירו בשיקפה ומציין אליו. כמו"כ כשהרגיש שנעשה לו עול וביקרוהו שלא כדת, דחה הביקורת עליו, עיין לו 'מטפחת ספרים' (ח"ב אות סח) וז"ל: מ"ש (=הרב 'אמונת חכמים') על אודות האדום ר' עזריה האדומי הידוע, כבר הראנו סכלותו בשאלית יעב"ץ ובמגדל (=מגדל עוז), ואי"ה נייחד לו גם מדור בפני עצמו. בשגם שְקָלִי[ה] לְמִטְרָפְסִיָּה (=נשא גמולו) גם ע"י גדול בדורו מהר"ל פראג. אך מ"מ לא נִעְשָׂה לו עָוֹל, ולא להיות לו עגל לרש בחנם. כי מ"ש עליו באמונת חכמים שבקש להדיחנו מעל ה' וכו', במחילת כבודו שקר ענה בו... וכמו שכתב האדום שהוא התנצלותו בזה באריכות מאד, על כן לא ישיגהו עון אשמה זאת כלל וכלל. ודבריו כנים וישרים שלא חטא כך, רק במה שנטה לספורי הבלי הגוים אשר פיהם דבר שוא, בזו ודאי נטתה אשורו מני דרך. וגרם לו, שהיה פתי מאמין לכל דבר. אך לא נתכוין למרוד בה', ואצ"ל בשום דבר הנוגע למעשה חלילה. אדרבה נראה שהיה ירא ה' בפועל, רק בשפתיו חטא, וכו'. עכ"ל המטפחת ספרים.

מכל האמור מוכח שהיעב"ץ היה בקי בספר לארכו ולרחבו, ועכ"פ לא סבר לאסור הקריאה בו. והוא לא נעלמו ממנו דברי מהר"ל מפראג, והסכמת חכמי הדור ההוא, שהרי הזכירם בתוך דבריו, ע"ש. גם דברי ה'אמונת חכמים' הנז' (ד"ה גם בין חכמי איטליה) 'כי חכמי העיר אשר בזמן ההוא חרימו וקללו כל מי שיקרא בספר ההוא בלי רשות המורים' לא נעלמו ממנו, שכן תשובתו זו נסובה על דברי ה'אמונת חכמים' הללו.

ולסיום; ישנה שמועה שהיעב"ץ כתב על ר"ע הנז' 'לא תתעב אדומי', וכשניסיתי להתחקות אחר מקורה ע"י תוכנת חיפוש, מצאתי ב'אור ישראל' מאנסי (תשרי תשס"ו, מאמרו של י. יילבער, עמ' רכב) ששמועה זו הינה פרי המצאתו של זיפן ידוע שעסק בהדרת ספר 'מאור עינים'. ע"ש.

במאמרנו זה, לא נמנענו מלהזכיר דעת ה'מאור עינים' אודות אונקלוס ועקילס והתרגומים, הן בשל העובדה שהדברים הללו כבר דשו בהם רבים, וגם אין בדבריו אלו משהו דלא כחז"ל והמסורה, רק תאוריה ופרשנות היסטורית לאור הכתוב ותו לא, לכך הבאנו הדברים לעיני המעיין והבוחר יבחר.

³⁷ ראייה זו הביא מהר"ץ חיות, ראה לעיל (עמ' 3 ד"ה ומהר"ץ חיות).

ה"א), וששלח לו פתו (תוספתא כלים בתרא פ"ב ה"ב)³⁸, צ"ל ג"כ שהוא ר"ג הזקן). ועקילס מאוחר יותר, והתגייר בזמן אדריאנוס, ולמד עם ר"א ור"י. ע"כ.

עוד כתב, שעקילס הוא המכונה אצל אוה"ע 'אקוילה', (גר יוני מן האי 'פונטו', שהתגייר בימי אדריאנוס, והעתקתו לא נחשבה אצל היהודים כי היה איש נכרי³⁹). וכ"כ הערוך (ע' פונטו) 'אקוילה' מעתיק קדמון מן האי פונטו⁴⁰. ואכן נמצא בתו"כ (פרשת בהר, פרשה א פ"א ה"א) שעקילס שלח פירות לעבדיו לפונטוס⁴¹. ע"כ.

עוד כתב, שעקילס לא תרגם שום דבר בארמית רק ביונית. והראייה, שתמיד שאמרו 'תרגם עקילס', התרגום הוא ביונית. וגם במדרש תנחומא [ורשא] (משפטים ס"ה) כשדיבר עם אדריאנוס, אמר לו 'כלום נתת לאסטרטילוס אנונה'⁴². ולזה בירושלמי (מגילה פ"א ה"ט) עמ"ש רשב"ג 'אף ספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית', אמר ר' חייא 'עקילס הגר תרגם את התורה לפני ר"א ור"י וקלסו אותו ואמרו יפית מבני אדם' שזה שבח המיוחס ללשון יוני בחז"ל⁴³. וגם זה ראייה שאונקלוס ועקילס שני בני אדם, הואיל ותרגומם משונה האחד ארמי והאחד יוני, והפעולות הנבדלות יורו על הכוחות שגם הם נבדלים כמאמר הכוזרי (ריש מאמר ה)⁴⁴. ע"כ.

³⁸ הובא לעיל הע' 8.

³⁹ א"ה, הנחה זו שגויה לפחות בנוגע לעקילס, שהרי ר"א ור"י קילסוהו, וגם הוזכר דרך קבע בירושלמי ובמדרשים. ועוד, מה הוא שונה מתרגום אונקלוס שאף הוא מאיש נכרי. (ולדעת המאור עינים א"א לומר שנמסר בסיני, דא"כ לא היה צריך להקרא על שמו של אונקלוס, וכמו שטען גבי ר"א ור"י שהיה צריך להקרא על שמם, כדלהלן עמ' 14 ד"ה עוד כתב שאקוילה). ובדרך אגב: המאור עינים כתב דבריו אלו בשם חכמי אוה"ע, מיהו בספר נתינה לגר (הו"ד להלן עמ' 15 ד"ה בהקדמה כוללת) כתב בשם חכמי אוה"ע שהיה נכבד ונחמד בעיני היהודים.

⁴⁰ א"ה, לפנינו אינו בערוך, אלא במוסף הערוך ע' פנטוס הראשון.

⁴¹ בספרים ישנם כמה נוסחאות לגבי שם המקום אליו הוציא הפירות. ובמיוחד להר"ש משאנץ הוא מקום בסוריא. (ובמוסף הערוך ע' פנטוס הראשון) כתב, שעירוי של עקילס היא פנטוס והיא בארץ שנער, והיינו מחוז באסיה).

⁴² חזו לשון יונית.

⁴³ א"ה, בירושלמי בין מאמרו של רשב"ג ולקילוסם של ר"א ור"י מובא גם 'בורגני אחד בידא להם ארמית מתוך יונית', כך שאפשר שהקילוס נסוב על הלשון הארמי, ועיין מ"ש לעיל עמ' 4 ד"ה ובירושלמי, ואילך, ובהע' 18.

⁴⁴ א"ה, לא הבנתי ראייתו, וכי אדם אחד אינו יכול לתרגם בשתי שפות? וכבר כתב הרמב"ן (הו"ד לעיל עמ' 4 הע' 13) שיהושע כתב כל התורה כולה בשבעים לשון. ואם כבר היה לו לכתוב ששני התרגומים שונים במהותם ובאופן פירושיהם, (כלומר, שיפרשו את אותו פסוק באופנים שונים). אבל באמת גם זו אינה טענה, לפי שאין לנו את תרגום עקילס עה"ת תחת ידיו וזלתי שלשה מקומות (הובאו לעיל עמ' 7 ד"ה אולם לאידך), ואלו הם: 'אני אל שדי' שבאונקלוס אין לו תרגום כלל. וכן 'שפחה נחרפת' שכלל לא ברור שהציטוט מעקילס הוא באמת מתוך התרגום, לפי שהוא בלשון עברי, ויתכן שהוא רק פירוש כמו שכתבנו שם (ד"ה אמנם מילת). וכן 'פרי עץ הדר', שבעקילס מתורגמת 'הידור' (מים), כי האתרוג גדל על כל מים (ראה סוכה לה ע"א), ולכן תרגמה כפי הדרש, כיון שביונית הדבר מאד מתאים, משא"כ באונקלוס שהוא בארמית והדרשה אינה מתאימה ללשון, לכך לא תרגם המילה רק כתב שמו של הפרי 'אתרוגין'. כך שאין לנו ראייה על חוסר הקבלה בין התרגומים.

כמובן שחוסר הקבלה גרידא בין אונקלוס לאקוילה לא יִהְיֶה ראייה, לפי שעדיין לא הוכח שעקילס הוא אקוילה. ותחילה יש למצוא הקבלה בין אקוילה על הג"ך לבין עקילס, כדי להניח שאולי זהו אותו תרגום, ואח"כ להצביע על חוסר התאמה בין אקוילה עה"ת לאונקלוס, ואז להסיק שאונקלוס ועקילס הם שני בני אדם. וגם אז כולי האי ואולי, כי לא רק שמעקילס לא נשארו אלא שרידים ממה שהובא בחז"ל, אלא גם מאקוילה לא נשארו רק שרידים ממה שהועתק ע"י הגמוניהם, כך שהתאוריה עכ"פ תהיה מיוסדת על יסודות חלשים.

ועכ"פ המאור עינים הביא כחמשה מקומות מאקוילה עה"ת, ומתוכם שנים זהים לאונקלוס, ושלושה שונים ממנו. ואציגם לפניך (העמ' ע"פ 'מאור עינים' מהדר' וילנא תרכ"ג): א. תבו ובהו (בראשית א ב, דף נט ע"א-ב) תרגם אקוילה 'קינומה קי אותין' שר"ל הבל ואין, אשר לפי

עוד כתב, מכל האמור יעלה בידינו כי אונקלוס לחוד ועקילס לחוד, ושעקילס הוא אקוילה, ושעקילס לא תרגם בארמי רק ביוני. והמשכיל יתקן טעויות הספרים (=ויפרש) כפי הצורך והיכולת. למשל: מה שכתוב במדרש (ב"ר כא א), לפלמוני (דניאל ח ג) תרגם עקילס 'לפנימי' שהיא מילה עברית, צ"ל שבעל המאמר השמיט היוני וכתב פתורנו בלשוננו⁴⁵.

וכן מ"ש במדרש (ב"ר צג ג), תפוחי זהב במשכיות כסף (משלי כה יא) תרגם עקילס חזורין דדהב בדסקרין דכסף. ופרש"י⁴⁶: דסקס, שלחן. אם גירסתו נכונה⁴⁷. והוא ע"ד הנזכר, והיינו שהספיק לבעל המאמר להשתמש במילת 'דיסקרין' שהיא בלשון יוני שלחן, ושאר המאמר אמרו בלשון חכמים בארמי⁴⁸. והנה בעל הערוך (ע' דסקר) הביא מאמר הנזכר בשם אונקלוס, ונ"ל שהוא טעות (=כלומר, וצ"ל 'עקילס').

הנראה נמשך אחר כוונת אונקלוס שתרגם 'צדיא ורקניא'. ב. כתנת פסים (בראשית לו ג, דף ס ע"א) אקוילה תרגם 'אסטראגאליאון' שרוצה לומר ארוכה עד הפסים, היינו פסי הידים והרגלים. (אמנם באונקלוס: פתונא דפסי). ג. כי שבעתים יוקם קין (בראשית ד כד, דף ס ע"א) תרגם עקילס 'איפטאכה', ר"ל בשבעה חלקים, והיינו קין שהרג בזדון קיבל את עונשו בשבע פעמים, אני למך שהרגתי בשוגג לא כ"ש שיתחלק עונשי בשבעים ושבע פעמים. וזה באמת פרוש נאה שיצא להקל על דרך אונקלוס שתרגם 'לשבעה דרין', ומשמעו שבעתים, כמו 'ששת ימים' היינו 'בששת ימים'. (א"ה, אין זו כוונת אונקלוס כלל ועיקר, אלא כוונתו ששבעה דורות המתו לו לקין, ואז קיבל את עונשו משלם). ד. אז הוחל (בראשית ד כו, דף ס ע"א-ב) תרגם עקילס 'טו טי אירכת' ר"ל אז הותחל. (אמנם באונקלוס: פיומוהי קלו כגני אַנְשָׁא מְלַצְלָא בְּשָׂמָא דִּינִי). ה. וחמושים עלו (שמות יג יח, דף ס ע"ב) 'אינופליסמיני' שהוא כתרגום אונקלוס 'מזרזין'.

⁴⁵ א"ה, הגם שבאופן עקרוני אפשר לומר כדבריו, מ"מ ריהטת המאמר נראה שחיפשו תרגומים שהם בבחינת לשון נופל על לשון עם המילה ועם פירושה העברי, כמו 'פלניא' שהוא לשון נופל על לשון עם המילה 'פלמוני', ועם פירושה 'פלוני' שהיא מילה בעברית (רוח ד א).

⁴⁶ פירוש רש"י על המדרש אינו לרש"י, רק למחבר אחר כנודע.

⁴⁷ פירוש: לפנינו הנוסח 'דיסקרין' שפירושו 'קערה' (הערוך ע' דסקר, ובמכונה רש"י ב"ר עז יב, ובמוסף הערוך ע' דסקס). ובמכונה רש"י הנוסח 'דיסקוס' שפירושו 'שלחן' (הערוך ע' דסקס, ובמכונה רש"י ב"ר צג ג. — מיהו במוסף הערוך ע' דסקס כתב שהוא כלי עגול וקערה שמביאין בה האוכל).

⁴⁸ דבריו קשים, שכן המאמר הוא וכל הפרשה שם בלשון עברי, וכן דרך המדרש רבה ע"פ רוב. וגם כשמביא משהו בלשון ארמי, הוא בד"כ מיימרא שלימה, או ציטוט ממישהו. וכאן המיימרא היא בעברית והתרגום במקורו ביונית, ומה ראה בעל המיימרא להפך דוקא את התרגום היוני לארמית שלא כדרכו בכל המיימרא ושלא כלשון אומרו. ועל כרחך שהתרגום הוא ארמי במקורו.

ואם תקשה עלי, לדברייך שהתרגום הוא ארמי במקורו, מה ראה עקילס להכניס מילה יונית לתוך תרגומו הארמי. דע, שכן היא הדרך בכל שפה, שלפעמים מילה משפה אחת חודרת לתוך שפה אחרת ומשתמשים בה בשיגרת הלשון, (גם אם במקומות אחרים השתמשו דוקא במילה המקורית של השפה). ומילת 'דיסקרין' היא אחת מהן, שכן למעלה (ב"ר עז יב) כותב המדרש: ריש לקיש סליק למשאל בשלמיה דרבינו, א"ל צלי עלי דהדא מלכותא בישא סגין. א"ל לא תסב מן בר אנש כלום ולית אתי יחיב כלום. מן דיתב גביה, אתא חדא איתתא, טעינא ליה חדא **דיסקרין** וחדא סכין בגווה, קם נסב סכינא והדר לה **דיסקרא**. אתא חד בלדר מן מלכותא וחמא יתה וחמדה ונסבה וכו'. ע"כ. הרי מיימרא בארמית, ומילת 'דיסקרין' ביונית. וכן מילת 'דסקס' (כג' המכונה רש"י) אף היא מצאנו (ב"ר לג א): אלכסנדרוס מוקדן אול לגבי מלכא קציא לאחורי הרי חשך, ושלח ליה נפק ליה והוא טעין גידומי דדהב בגו **דסקוס** דדהב וכו'. ע"כ.

אודה על האמת, שהרעיון שהעליתי לא כ"כ מתאים לחיבור בעל אופי תרגומי, אם כי בהחלט הוא נכון לחיבור בעל אופי מדרשי וכמו שהוכחתי. רק שאם נבחר ללכת בדרך אחרת, הרי שטוב יותר להניח שהתרגום במקורו היה ארמי, ובעל המיימרא הכניס מילה אחת ביונית ע"פ שגרת הלשון במקום המילה הארמית שבמקור, (שהרי עתה בתור ציטוט היא באמת מיימרא ולא תרגום). יותר מאשר להניח שבעל המיימרא שדיבר בכלל בעברית, שינה את התרגום היוני לארמי, והשאיר רק מילה אחת ביונית כבמקור, (אפילו שזו מילה שמקובל לאמרה ביונית גם בתוך משפט ארמי).

אגב: רעיון זה של שילוב שפת המקור עם שפת התרגום, כבר העלנו לעיל (עמ' 9 ד"ה אמת), ע"ש.

וכן מה שיקשה מהמדרש (קה"ר פרשה יא, ד"ה אם ימלאו), ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר (ישעיה ה' ו) תרגם עקילס ועל נביאיא אפקוד דלא יתנבאון להון נבואתא. שהוא כולו לשון ארמי. צ"ל שנפלה ט"ס והגי' היא 'תרגם יונתן'.

עוד כתב, שאקילה הנזכר לרומיים שהיה שלוח של דתם ואף הוא מן האי פונטו הנזכר, אדם אחר הוא. ומה שאמרו בבבלי (מגילה ג ע"א) תרגום של תורה אונקלוס אמרו מפי ר"א ור"י, אין הכוונה ששמעו מפייהם דא"כ היה צריך לייחסו אליהם. אלא הכוונה שהיה זה בהסכמתם, כי ראוהו והללוהו וכמו שאמרו לעקילס יפית. ואונקלוס הזה התגייר בזמן הלל ושמאי (כבזהר), והאריך ימים עד ימות ר"א ור"י⁴⁹. (כמו"כ מצינו שר"א ור"י (בפניהם תרגם אונקלוס), חיו בזמן ר"ג הזקן (נכדו של הלל הזקן), שהרי בפטירתו אמרו לעם 'כפו מטותיכם' (מו"ק כו ע"א), וא"כ לא ימלט שאונקלוס חי בזמן סבו של ר"ג הזקן⁵⁰). ואונקלוס הנזכר בגיטין (נו ע"ב) שהתגייר אחר החרבן, צ"ל שהוא אונקלוס אחר⁵¹. – ע"כ מהמאור עינים.

כמו"כ נצטרך לומר לפי דבריו, שהמובא בירושלמי ובתוספתא (דמאי) אודות אונקלוס/עקילס שחילק עם אחיו והשליך הנייה לים המלח, שט"ס נפל באחד מהם.

⁴⁹ הדבר אינו מופרך, אם כי הוא קצת דחוק. ובכל מקרה הנקודות ההסטוריות שצריכות להילקח בחשבון הן: א' ריב"ז תלמידו של הלל (סוכה כח ע"ג). ב' ריב"ז למד 40 שנה, ולימד 40 שנה, סה"כ 80 שנה רצופות (ר"ה לא ע"ב). ג' הלל התחיל נשיאותו 100 שנה קודם החרובן, אחרי מלכו שמעון גמליאל ושמעון (שבת טו ע"א), ורק אח"כ מלך ריב"ז (וראה אות ד). ד' ריב"ז התחיל את מלכותו בזמן הבית (פסחים כו ע"א), אבל רק בתוך 40 שנה האחרונות, לא קודם לכן (סנהדרין מא ע"א). והמשיך את מלכותו ביבנה לאחר החרבן (ראה ר"ה כט ע"ב, וגיטין נו ע"ב). ה' הלל מלך 40 שנה (ספרי דברים לד יז).

נמצא; מתוך 100 שנים אחרונות של הבית, ב-40 ראשונות מלך הלל, ב-20 שלאחריהן מלכו שמעון גמליאל ושמעון, ו-40 שנה אחרונות חלקן נופלות אצל שמעון גמליאל ושמעון וחלקן נופלות אצל ריב"ז (כאמור: ריב"ז מלך 40 שנה, חלקן בפני הבית וחלקן לאחריו). השאלה כמה שנים נפלו אצל שמעון גמליאל ושמעון וכמה אצל ריב"ז.

אין לנו על כך מידע ברור מחז"ל, וניקח את שתי הדוגמאות הקיצוניות (א) שתחילת לימודו אצל הלל היתה שנה אחת, ב' שמלכותו ביבנה לאחר החרובן היתה שנה אחת): א' ריב"ז למד אצל הלל שנה אחת, ואח"כ עוד 39 שנים אצל שמעון גמליאל ושמעון, ונשארו לו עוד 21 שנה למלך בפני הבית, ולאחריהן מלך 19 שנה ביבנה ואז נפטר. ב' תחילה למד 19 שנה אצל הלל, ואח"כ עוד 21 שנים אצל שמעון גמליאל ושמעון, ונשארו לו עוד 39 שנה למלך בפני הבית, ולאחריהן מלך שנה אחת ביבנה ואז נפטר.

כמובן שהאופציה הראשונה קשה מאד, אבל אפילו אם נבחר בה, ונאמר שאונקלוס היה כבן 20 כשהתגייר בחיי הלל ושמאי, אם היה זה בסוף ימיהם (כלומר בסוף 40 שנה למלכות הלל), א"כ עד פטירת ריב"ז עברו קרוב ל-80 שנה, וא"כ אונקלוס היה קרוב ל-100 בעת שתרגם, וזה לא מופרך. וכ"ש אם נאריך את שנות לימודו של ריב"ז אצל הלל, וממילא שנותיו ביבנה יתקצרו, וגילו של אונקלוס יקטן בהתאם.

⁵⁰ הדברים שגויים מיסודם, משום שמבחינה היסטורית מעשה כזה לא יכול היה להתרחש במציאות בפטירת ר"ג הזקן, ואין כל ספק שהיה זה בפטירת ר"ג דיבנה, (וכבר כתב היעב"ץ (הג"ה שם) אפשר דחיבת 'הזקן' ט"ס, ע"כ. ואני לא מבין למה לא אמר שהיא ודאי ט"ס). ואציג לפניך המעשה כפי שמובא בגמרא: 'מעשה שמת ר"ג הזקן כיון שיצא מפתח ביתו אמר לבם ר"א כפו מטותיכם, וכיון שנסתם הגולל אמר להם ר"י כפו מטותיכם, אמרו לו כבר כפינו על פי זקן'. ע"כ. כלומר, ר"ש הנהיג רק עתה קיבל את מלכותו, וא"כ ודאי היה זה בתוך 40 שנה בהם ריב"ז תלמיד יושב לפני רבו הוה, ואילו ר"א ור"י תלמידיו (גיטין נו ע"א) כבר מורים הוראות לרבים, היתכן? חוץ מזה, בל נשכח שר"א התחיל את לימודו אצל ריב"ז בגיל 22 (אדר"ג פ"ד) או 28 (פרד"א פ"א), וקודם לכן לא למד כלום, שהרי עלה לשיבה של ריב"ז ולא לשיבה של ר"ג הזקן.

⁵¹ וכ"כ המהר"ץ חיות (הו"ד לעיל הערה 10), וראה שם שהערנו שאם כבר הוצרך לומר שהיו שני אונקלוס, טוב יותר לומר שהשני היה המתרגם בפני ר"א ור"י ולא הראשון שהתגייר בזמן הלל ושמאי.

אבל באמת, אם כבר באנו לתיקונים והגהות, אולי התיקון הוא דוקא בספר הזהר, ובמקום לגרוס 'הלל ושמאי' יש לגרוס 'ר"א ור"י'.⁵² וכן מ"ש בברייתא שאונקלוס שרף על ר"ג הזקן, צריך לתקן ולגרוס ר"ג סתם (ועיין עוד לעיל עמ' 3 ד"ה הצעות אפשריות). והכל יבוא על מקומו בשלום.

בהקדמה כוללת לספר 'נתינה לגר' [נ. אדלר מלונדון] (אות ג, ד"ה והנה ידוע) כתב, שעקילס הוא אקוילה, ומוצאו מהאי פונטוס, וחי בזמן אדריאנוס ונתגיייר, ותרגם התורה (נביאים וכתובים)⁵³ בלשון יוון. ותרגומו הוא מילה במילה מבלי שום כוונת מדרש והלכה.⁵⁴ ולדעת חכמי אוה"ע היה תרגומו נכבד ונחמד בעיני היהודים⁵⁵ והוא הוא אונקלוס, ותרגם התורה גם בארמית.

עד כאן האיזכורים. אבל כאמור, הנראה לדעתי הוא שאונקלוס הוא עקילס, ותרגם את התורה והנ"ך פעמיים, ארמית ויונית.

העלמות התרגומים

כמובן שלפני סיום יש להתייחס במילה אחת אודות העלמותם של התרגומים, (ולדברינו הוא תרגום יוני על התנ"ך ותרגום ארמי על הנ"ך). תחילה נזכיר את שלילת הטענה המובאת לעיל (עמ' 12, ד"ה עוד כתב שעקילס הוא המכונה), וזאת מהסיבה המובאת שם (הע' 39). כמו"כ ראיתי מי שכותב שהסיבה היא בשל שימוש הנוצרים בתרגום, אשר גרם לריחוק מצד היהודים. אך זה דבר מופרך, לא רק בגלל דברי המאור עינים (פ"ה, דף נו ע"א) שהנוצרים ג"כ דחוהו לפי שנטה בתרגומו אל היהודים, אלא בגלל העובדה שחז"ל ציטטו ממנו הרבה, דבר המורה שכלל לא ריחקהו.

והנראה, שהתרגום היווני אבד בשל העדר שימוש, (השפה השימושית ביותר אחר העברית, ככה"נ היתה הארמית, לשונם של שני התלמודים). והתרגום הארמי (על הנ"ך) אבד בשל היותו מילה על מילה עם המקור העברי ע"פ רוב, לעומת תרגומו של רב יוסף על הכתובים וכן עוזיאל על הנביאים שבהם ישנן דרשות רבות, לכך נאבדו תרגומי עקילס.

⁵² בדרך אגב: יש מי שאומר שר"א באמת מב"ש (ראה רש"י שבת קל ע"ב ד"ה שמותי הוא, בפי' השני. ובתוס' ד"ה דר"א שמותי הוא. וראה עוד ירושלמי ספ"ט דשביעית), ואילו על ר"י כבר אמרו (חגיגה כב ע"ב) 'תניא אמר ר' יהושע בושני מדבריהם ב"ש... ניטפל לו תלמיד אחד מתלמידי ב"ש, אמר לו אומר לך טעמן של ב"ש...'. ע"כ. (ועיין 'דרכי המשנה וכללותיה', מספר עץ חיים לר"י חאגיז (בדרך פסק ההלכה במשנה, אות ח) שהקשה, ואע"ג דר"א תלמיד ריב"ז (אדר"נ פ"ד, פרד"א פ"א), וריב"ז תלמיד הלל (סוכה כח ע"ג), שמא אח"כ חזר ושמם לב"ש. ע"כ. ובשטמ"ק (כ"מ לו ע"ב) תירץ בשם הרא"ש, לפי שהיה נוטה אחר ב"ש לכל דבריהם). אך עכ"פ לא נראה שזו כוונת הזהר באמרו 'הלל ושמאי', ויותר נראה שהוא ט"ס.

⁵³ בתחילת דבריו כתב: 'ונתגיייר ותרגם תורה נביאים וכתובים בלשון יוון'. ע"כ. ובהמשך דבריו כתב: 'ואחרי בואו בברית אמונת היהודים, היתה ראשית מלאכתו להעתיק התורה (ואולי גם נביאים וכתובים) ללשון יונית'. ע"כ.

⁵⁴ זה קצת קשה, כי במילת 'הדר' תרגם 'אידור' וזה ודאי לא תרגום המילה רק דרשה (ראה לעיל עמ' 12 הע' 44). ויותר נראה שרק עיקר התרגום הוא מילולי, אבל בהחלט יתכן שינוי. ועיין מ"ש לעיל עמ' 9 הע' 32. (כמו"כ יש לזכור מ"ש בגמ' (קידושין מט ע"א) ר' יהודה אומר המתרגם פסוק כצורתו הרי זה בדאי, ופרש"י ותוס' ותוס' ר"י הזקן וכן פר"ח (הובא בתוס'), שישנם פסוקים שא"א לתרגמם מילה על מילה, ע"ש).

⁵⁵ ודלא כמו"ש המאור עינים בשם חכמי אוה"ע (הר"ד לעיל עמ' 12, ד"ה עוד כתב שעקילס הוא המכונה. ועמ"ש שם הע' 39).